

NA-42

Samoji mezu iurien
kefroye adattat

NA-42

gyűjtő: Király Anna

gyűjtés ideje: 1957.

Tentatívai: Monografia

5 lap, 1 tábla

Földrajzi munkab: Gamals

Szakmunkab: XXX III.

Iratgyűjtő

**MSZ 5617
PAPIRIPARI VÁLLALAT**

KISKUNHALASI GYÁRA

Utdozas

Hvezeds az epseps etc 15. fele oldal

Ganás neve eredetileg Ganus volt, a történelmi okiratok szerint, melyek a Lelle határában fekvő Ganus községről szólnak. Dehogy a mai Ganás miker lett lakóhely, történelmi bizonyítékok nincsenek. Talán azért települtek ide, hogy ez erdőrengégeteg védje az ellenséges támadásoktól, vagy talán a földesurak telepítették ide őket dolgozó jobbágyoknak, olyan helyre, mely mezőgazdaságra, megművelésre nem alkalmas, meredek domoldalra. A község földrajzi fekvése miatt a járási és megyei székhelyet is nehezen közelíthette meg.

A lakóhely természeti földrajza.

Felszín.

A község az észak-déli irányú gamási hegyhát egyik hullámának déli oldalára épült és nagyobbodott meg utcákra tagolva. Területe 12.000 kat.hold, tengerszint feletti magassága 230 m. Területén összefüggő nagyobb sík terület nincs. Észak-déli irányú dom és völgyhullámok váltakoznak kisebb-nagyobb lejtőkkel, vizmosásokkal. Nagy határa miatt fekszik távol minden régi községtől és a dombhullámok járhatatlan vizmosása és földutak miatt nehezen megközelíthető, főleg nyugati és keleti oldalról. Míg ma a Jazvinán át épített köve ut és autóbusszjárat közelebb hozta a vasúthoz és megyei székhelyhez.

Ékhajlat.

Rendszeres éghajlati megfigyelés helyben nem volt, ezért hőmérsékleti és csapadék adataink nincsenek. De a tapasztalat szerint Somogynak kevésbé csapadékos zónájába esik. Talaja hideg, erősen kötött vályogtalaj, ezért terményeink 6-8 nappal később érnek be, mint az alacsonyabb fekvésű homokosabb talajok. A magas domboldalak és dombhullámok völgyeiben gyakran vannak tavszai ködök és fagyok, amik nagy károkat okoznak.

Széljárása is észak-déli, vagy északnyugati-délkeleti irányú, ezek hozzák a kiadósabb csapadékot, viharokat. De katasztrofális viharokról, jégverésről az öregek sem beszélnek.

Vizfolyások iránya is észak-déli. Négy patakocska forráshelye van itt. Három délnek folyik, egy északnak a Balatonba. A kutak 2-20 m. mélyek, bővizűek, de nem egészségesek, sok a golyvás. Kevés forrás csak élv vizének semmi gazdasági szerepe nincs, inkább csak az eső és talajviz levezetésére alkalmasak.

Természeti növényzet és állatvilág.

Még néhány évtized előtt nagyobb erdőterületek voltak itt, de nagyrészt kiirtották és szántóföldékké tették. Ezek emlékéért őrzik: "Büki" Csri-dülők" és "Bajci-hegy". Ma az erdők területe 3166 kat.hold, de ezek nagyrészt is állandóan termelik. Fái: bükk, cser, tölgy, fenyő, akác. Az erdők kitermelése miatt kipusztulóban vannak az erdei vadak, szarvasok és őzek. A somogyi átlagtól eltérő speciális gazdasági és gyógynövényeink nincsenek. A nép sem használ gyógynövényeket, hanem orvoshoz megy.

Talajának értéke változó. A hegyhát és völgy termékeny, a vizmosta domoldalak gyengébbek. Már 50 évvel ezelőtt megszűnt a három nyomású ugaros gazdálkodás,

a négyes vetésforgót használják: őszi, kapás, takarmány váltakoznak, mert a buza legjobb előveteménye a pillangós lóher és bükköny.

Lakóhely története.

Somogy területét köztudomásúlag évezredek előtt a **Pontusi**, vagy **Pannon** tenger borította, melynek eltünése után homokos pusztasággá lett és hatalmas északi szelek sodorték össze a marcali és a gamási hegyhátat, amely Balatonboglártól és Balatonlellétől húzódik le Mernye és Gaszti felé. Gamás területe már a kelták alatt lakott hely volt, amit igazolnak a Tuskós pusztán talált kőtárgyak, de azokat magános műgyűjtők széthordták, csak pár darab van belőlük a plébánián. A zsádos harcok és örökös népvándorlás a legtöbb emberi települést elpusztította és helyükön erdőrengetegek keletkeztek, Gamás területén is. Régi templomromok azt bizonyítják, hogy már a magyarság első századaiban is lakott hely volt az erdőrengetegben, amely hátvédje volt a somogyvári várnak. Uros szemártoni apát 1216 és 1221 után szerzett itt földeket. 1221-ben a szentmártoni epátságnak két szőlője, három berke és egy eke földje volt itt. 1261-ben a királyi udvarnokoknak is volt itt birtokuk. Az 1332-37 évi pápai tizejegyzékben is előfordul. Kovásznai Gergely itteni birtokaiba Derecskai Bált iktatják be. 1479-ben a Gellyei Török, a Gellyei Balog és a Gellyei Porkoláb családnak voltak itt részei.

Az 1449-1511 évekből egy Töttösgamás /Thytheosgamás/ nevű helységről vannak okleveles adatok. Az 1701-1703 évi adélaajstrom szerint Gamás puszta Fonyó Miklósé volt. 1715-ben kilenc háztartását irták össze s ekkor a kicsitár volt a földesura, de 1720-ban a tisztartók rossz bánásmódja következtében az egész lakótság Tolna vármegyéhez költözött. 1726-ban Nagygamás és Kisgamás báró Maitényi Györgyé, Gamás pedig a Lengyel családé. 1776-ban Lengyel Imre, Antal és Gáspár voltak a földesurai. 1825-ben pedig Kiss Ignác, 1856-ban Pallini Inkey család és Zichy János voltak itt birtokosok.

Gamás történetéről a plébánia Historia Domusa-ban 1825-ben, valószínűleg az öregek hagyományai alapján ezeket írta az akkori plébános:

"A mohácsi vész az addig lakott területeket elpusztította. Gamás földje elhanyagolt Canaán lett. A nép magyar lakosokból állt, a barátságtalan elhagyott területen. Ezt aztán mindenféle nyelvű népek és jövevények foglalták el. Gamás új megszállása 1700-ra vezethető vissza, amint a mai öregek mondják. Először a Sovák család költözött be Szlavóniából hét házba a déli részen a forrás körül. Azután a Mrávok, Bolevácok, Podegrácok nezesége és Isten megáldotta és megsokasította őket, kiket sokacoknak hívtak. Hihető is, hogy Somogy a folytonos háborúk által megfosztva lakóitól, ezen rácoknak engedtetett át a megüresedett terület."

Történelenm is igazolja, hogy ezidőtájtban telepedtek le Szlavóniából Lengyelvölgyi, Öreglak, Buzsák, Táska környéki délszláv tótok, akik Gamáson 1825 körül már szláv nyelvüket is elfelejtve, teljesen elmagyarosodtak s csak az

Öregek beszélték a régi oláh-tót keverék nyelvüket. Ez következménye volt az itteni magyar őslakókkal való összeházasodásnak és a magyar iskolának. Már abban az időben is míg sok helyen a gyerekek 10 %-a járt csak iskolába, addig Gamáson a 87 tanköteles gyermekből 60-70 tanuló vett részt az oktatásban.

A r.kat.templom 1819-ben épült. Határában még ma is láthatók őskori templomának alapfalai és faragott kővei. A török hódoltság alatt csata volt a magyar és törökök között. A községi határ azon részét, ahol a csata lefolyt Vergamásnak nevezik. 1848 őszén is volt itt egy kisebb összeütközés a szerb határőrök és a magyarok között, mely az utbbiak győzelmével végződött. 1855 nyarán korelajárvány lépett fel a helységben, mely július 15.-től okt. 29.-ig 164 embert ragadott el. A község határában gyakran találni római és Árpádkorabeli pénzeket és fegyvereket, az utóbbiakat főleg a török holdoltság köréből.

1848.-iki jobbágy felszabadulás körülményeiről nincsenek feljegyzések. Már ekkor a lakosság tulnyomó többsége tel es jobbágy volt, de mindkét földesúr innen távol lakott. Az urbéri egvezségei iratai a tanácsháznál elkallódtak egyéb régi iratokkal együtt. Így csak annyit tudunk, hogy a 150 teljes és fogatos jobbágy kapott 75 telek szántóföldet és 220 hold erdőt és legelőt. Egynek így jutott kb. 12 kat.hold szántó és 220 urbéri osztatlan erdő-legelő. De a lakosság fokozatosan vette meg a nagybirtokból eladó földeket: Bajcit, Jazvinát, Tuskóst, kb. 1300 holdat, ami annak a jele, hogy Gamás népe dolgos földszerető, ennek következtében elég jómódu volt, alig volt benne teljesen nincstelen már az utolsó évtizedben. A Nagyatádi földreformnak szántóföldi juttatása csakély volt, csak két lakótelep keletkezett szerencsétlen ötlettel a községtől 3-4 km-nyire, Gyulád és Szentmihály. Az 1930 körüli gazdasági váltságban csak a védettség mentette meg az eladósodottakat az árveréstől. A vasuttól, várostól való nagy távolság miatt kevés volt eddig a városba vágyódás és munkavállalás. De az utóbbi években Gamásról is sokan elm-entek távolba munkát vállalni, ami könnyebb megélhetést ad a földműves munkánál, de káros következménye lehet a földmunkás hiány miatt.

Az 1945 évi földosztás hatása változó. A juttatottak egyrésze megérdemelte, szorgalommal takarékossgal szépen berendezte, házat épített, a másik része gyámoltalanságával nem tudta mitkezdjen vele, nem tudott megküzdeni a kezdet nehézségeivel. A termelőség növekedésének megalakulásával megoldódtak ezek a problémák is.

Községünkben csak egy országos nevű ember származott, a múlt század második felében: Baksics Gusztáv közigazdasági szakiró.

A községhez tartoznak a következő lakott helyek: Vitya, Vadé, Tuskós, Kölesd, Jazvina, Gárdony és Ida pusztá, Elemér, Mélykut és Derhalina major. Gárdony pusztá 1483-96-ban a Meggyesájljai Mórócz családé volt.

1701-1703 táján Szücs Istváné és Mustos Mihályé. 1715-ben Bakó Ferencé, 1726-ban Bakó Farkasé és Jankovics Istváné volt.

Vadé puszta első ízben 1229-ben fordul elő Woday alakban és akkor a székesfehérvári káptalané. Az 1332-37 évi pápai tizedjegyzék szerint plébániája is volt. 1341-ben a székesfehérvári préposté. Az 1536 évi adólajstromban Eger-Vadé alakban fordul elő Lóricz székesfehérvári prépost birtokaként. Az 1598-99 évi adólajstrom szerint a székesfehérvári káptalan volt a helység földesura. 1726-ban puszta és gróf Nádasdy László csnádi püspöké. 1733-ban a székesfehérvári custodiatus birtoka. 1807-ben a Kegyes Tanítórend nyerte adományul Ferenc királytól.

1945 évi földosztás alkalmával a birtokot a nincstelen cselédek kapták meg.

Vitya puszta egykori királyi várföld volt. Barca fia Miklós nádornak 1226-ban kelt ítéletlevele szerint Uros pannonhalmi apát a somogyi várjobbágyoktól itt földet vásárolt. 1261-ben IV. Béla király Kome comeonak Vicha /Vitya/ egy részét és a másik Vichát, mely a királyi hirnökök földje volt, adományozta hadi érdemeiért. Volt még egy harmadik Vitya, ez a királyi kovácsok földje volt. Az 1332-37 évi pápai tizedjegyzék szerint Vityán plébánia is volt. 1402-ben Kovásznai Gergely, Vityai Gergely, Peszei János nyerték adományul. 1467-ben a Török családé. 1435-ben Felső-Vitya, 1442-ben Alsóvitya helységekről emlékeznek meg az oklevelek. 1549-ben Butsányi Korláthkőy Annát iktatják be a birtokba. 1563-ban a Tahy családé lett. 1607-ben Tóthi Lengyel János elfoglalta és Lak várához csatolta. 1675-ben Jankovics István, Péter és Boldizsár pert indítottak özv. Lengyel Zsigmondné mint Lengyel Miklós gyámja ellen a puszta birtokáért. Az 1678-ban kötött egyesség értelmében Nagyvitya és Köthéd pusztákat átadják a Tahy örökösöknek, a Jankovics és Csopaky családnak. 1701-1733-ban Vitya Jankovics Istváné volt és az családé maradt.

Gamás és Vitya között feküdt Horpács várföld, mely egykor szintén a somogyi vár tartozéka volt. 1220 táján van róla első ízben adatunk. 1261-ben Vitya szomszédjaként szerepel.

Gamás falu északkeleti határán a Tetves-bükkerdő az egykori Tetves-falu emlékét őrzi, melyet 1585-ben Piski István tihanyi kapitány elfoglalta. Tetves 1609-ben már pusztaként említették. Tőle nem messze feküdt Tetves falu is, melyre úgy látszik a tihanyi apátok már 1389-ben jogot tartottak.

Benépesülés.

A község bizonyos fokig földrajzi fekvésénél fogva mindig elszigetelt volt. Idegenek jelentős számban nem telepedtek be sem a jobbágyfelszabaduláskor, sem a "Nagyatádi" féle házhelyosztáskor, sem az 1945.-i földosztáskor, de számottevő elvándorlás sem volt. A községben csak pár sváb betelepült család volt, semmi közszerepet nem tölthettek be. Délszlávok sincsenek, a néhány cigány a földművelésben dolgozott.

Földbirtok megoszlása 1945 előtt:

Urodalmi szántó	3195 kat.hold
-----------------	---------------

erdő	2809 "
------	--------

legelő	476 "
--------	-------

rét	237 "
-----	-------

szőlő	5 "
-------	-----

kert	43 "
------	------

Kisgazdák: szántó	2720 kat.hold.
-------------------	----------------

erdő	357 "
------	-------

legelő	47 "
--------	------

rét	256 "
-----	-------

szőlő	71 "
-------	------

kert	79 "
------	------

Nagybirtok részben saját kezelésben, részben bérbe volt adva.

Kisgazdák is aránylag szakszerűen gazdálkodtak, minden közlekedési úttól távol, piacra nem termeltek kerti veteményeket, fő jövődelmük az állat hizlalásból, állatnevelésből volt. A lakosság aránylag jó ujságolvasó, érdeklik a gazdasági szakkérdések.

Népesség.

Születések száma 1900 körül 35-40 ezrelék. Első háború után 20-25 ezrelék, utóbbi években 20 ezrelék. Ugyanugy változik a halálozásis, mely mindig kevesebb azért a születésnél. A házapárok 20%-nak nincs, vagy csak egy gyermekük van s ezek a legjobbmódú kisgazdák. Oka tehát nem földhiány, hanem kapzsiság, ne kelljen a földet megosztani. Teljesen nincstelenek alig voltak cselédek kivételével mindenkinek volt háza és pár hold földje, ehhez még volt keresete az urodalmakban, azért a gazdasági válság ideje alatt sem volt nélkülözés. Az Amerikába vándorlók nagyobb része is hazajött.

Kielégítő életmód és orvosi segítséggel már aránylag sok az öreg, de kevés a fiatalság, ezért lassú a szaporodás a gyermekhalandóság dacára is.

A község területén földbirtokosok nem voltak, illetve nem laktak, a paraszti életformája pedig nem mutatott nagy ellentéteket.

Népbetegségek feltárása és leküzdése érdekében hatásosak az ugynevezett ingyenes szűrővizsgálatok és az SZ.T.K. tagsága.

Gazdasági élet földrajza.

A község határának talaja hideg, erősen kötött agyag talaj. Kevés a csapadék. A domboldalakon és völgyekben gyakori a tavaszi fagy. Vizellátás szegényes. Kevés a forrás, gazdasági szerepe nincs.

Erdőgazdálkodás.

Erdők nagyobb része a mult évek fokozottabb faszükséglete miatt már ki vannak termelve, évtizedek kellenek azok pótlására. Utmenti fákat is jó részt kiirtották. Tervszerű erdőgazdálkodás azonban gondoskodik arról, hogy a kiirtott erdőrészek minél hamarabb pótolva legyenek. Községünkhöz tartozó Vadé pusztán és Pucokszálláson vannak szépen gondozott faiskolák, csemetékertek. A fakitermelés nagyrésztét vasuti talpfának, bányafának használják fel.

Ipar. Különleges helyi ipar adottságai hiányoznak.

Közlekedés.

Legutóbbi évig községünk vasuttól, kövesuttól 10-12 km. távolságban volt. 1953-ban fejeződött be a Jazvinán átvezető Balatonlelle-Kaposvár köves út építése, de a község bekötő útja még hiányzik ehhez is. Terményeit régen Balatonboglárra szállította, / 30 Km. / később a Futura felsőmocsoládi raktárába. / 10 km. / Legsürgősebb szükségletünk volna a 3 km. bekötő út kiépítése, hogy autóbusz, teherautók bejárhatnának.

Kulturális élet.

A község területén soha sem lakott nagybirtokos, ispán is csak a pusztákon, azért a község területén kastély se volt soha.

A régi nemesi válágban az volt a jelszó, hogy a parasztot csak úgy lehet megóvni a forradalmi eszméktől, ha nem tanul meg írni, olvasni. Az 1791-es országgyűlés közoktatási bizottsága kívánta ugyan, hogy még a tanyákon is legyen iskola, de még az 1806-ban kiadott Ratio Educationis után is idegenkedtek az iskola állítás költségeitől. Ilyen körülmények között jellemző a községre, hogy az első gamási plébános 1790-ben már iskolát talált a községben, melyet a jobbágnép földesuri támogatás nélkül, saját erejéből állított föl és tartott fenn. Az iskola a vármegyében a legjobbak közé tartozott, mert míg másutt a tanköteleseknek alig 10 %-a látogatta az iskolát a téli hónapokban, addig Gamás tanköteleseiből 80-90 % járt iskolába, amiért az akkori plébános, aki 1000 Ft. iskolai alapítványt is gyűjtött össze, királyi elismerésben is részesült. Az első iskola hamar két tanerőssé fejlődött. 1944-ben négy tanerő tanított négy tanteremben. Ennek eredménye, hogy a bennszülöttek közt analfabéta alig akadt.

Ismeretlen időben állították föl a vityai urodalmi iskolát. A gamási iskola két tanterme lakással 1865-ben épült. Az alsó iskola 1888-ban, a felső 1911-ben lakással.

1945 után, ma a VIII. osztályu általános iskola öt tantermében az igazgatóval hat tanerő működik, Vityán kettő, Vadén és Gárdonyban 1-1 tanerő.

Külön kulturház nincs. Rendezvényeinket a mozi helyiségben tartjuk, amely 1942-ben épült 300 férőhellyel. A telefon bekapcsolása 1930-ban, a villanyé 1948-ban történt.

Könyvtára már 1945 előtt volt az iparoskörnek, kath. körnek és az iskolának. Ma nyilvános könyvtára a " Disz-"nek van körülbelül. 300... kötettel.

Tömegszervezet: a helyi Párt 36 taggal

Haladás T.Sz.Cs. 70 "

Ujélet T.Sz.Cs. 21 "

D.I.Sz.ifjúsági szerv... 40... taggal.

Uttörő szervezet: ... 85... "

a vityai Vörös Sugár T.Sz.Cs. 12 "

Néprajz.

Lakóházak kzt van még néhány régi ház sárfallal, zsupp-szalmával fedve, apró ablakokkal ismeretlen időből. De 95 %-a már új épület, két lakószobával, nagyobb ablakokkal, vályog vagy téglafallal cseréppel és eternittal fedve. Említésre méltó népszokások alig voltak s ma sincsenek. Nincsenek helyi népdalok, mesék, táncok, népviselet, kézimunkák.

A plébánia történeti könyvéből ezekre vonatkozólag a következőket talál-
tam az 1825-ben idekerült plébános feljegyzései alapján: A 70-80 éves öre-
gek szerint Gamás új megszállása kb. 1700-1720-ra vezethető vissza. A
Szlavóniából beköltözött telepések átvették a magyarok szokásait, nyelvüket
ugy hogy 1848-ban már alig akadt néhány öreg, aki a régi bunyevác nyelvet
ismerte. Más nemzetbeliekkel összeházasodás által sokat vesztek eredeti
formájukból, de még néhányan azt is megőrizték. Feketék, hajuk fülüknél két
csomóra kötve, nagy fülük, nagy szájuk, tatárforma szemük, talpas lábuk, szik-
károk. Tolvajlás, kártevés, orgazdaság, kocsmázás nagy tulajdonuk. 1826-ban
14 sertés, 26 birka, 200 baromfi veszett el. A gazdák meglopják juhászaikat,
a kárt velük fizettetik meg. 1827-ben 2.000 akó bortermésüket megitták,
de a kocsmában is elfogyott 500 akó.

Nyelvük sokféle szláv nyelvből összezagyvált, sok szavuk hasonlít az oláh-
hoz. A magyar " ó-t é-nek, az " ü"-t i-nek ejtik. pl. erdeg - ördög,
eker - ökör.

Öltözetük: A férfiak sip ujjú ingetviselnek, meztelen nyakkal és szük ga-
tyát, disznótök tarisznyát, még a templomba és lakodalomba is elviszik.
A nők fejkendője hátul keskenyen áll, homlok felett feltürve, hajuk kétfelé
választva. Arcuk barna, széles, szemöldökük borzas, fülük hegyes, nyakuk
gunnyadt, beszédjük komor. Se vál, se mider, se pruszlik nem szorongatja.
Farosak, csöcsösek, csipkés ingük a könyökig ér, tarka ködmön az ágyéig.
Legkedveltebb eledelük a vöröshagyma, és a klonya./ nagyszemű borsó./
Még szüretkor is ezt eszik. Eddig a történet.

De eredetüknek, régi nyelvüknek, ruházatuknak, régi szokásoknak, babonáknak
emléke nincs már meg a nép között, ujak meg nem keletkeztek, ami talán a
rendszeres iskolai népoktatásnak is következménye.

Régi iratoknak, feljegyzéseknek, okmányoknak nyoma sincs sem a tanácsházánál,
sem egyeseknél.

